

Prof. .Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ

TL1055 Hakas Türkçesi I Ders Notu: 1. Ders “Hakas Alfabeti ve Yazı Tarihi”, Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, 2020

Hakas Alfabeti ve Yazı Tarihi

Hakas alfabeti toplam 39 işaretten oluşur. Bunlardan 6’sı sadece Hakas Türkçesine özgü seslerdir. (ö /ö/, y /ü/, i /ı/, ғ /ğ/. н /η/. ч /с/). 8 işaret ise, sadece Rus dilinden alınan ya da Rusça aracılığı ile diğer dillerden alınan kelimelerde kullanılır: в, ф, ж, ш,щ, ц, ъ, ь: вагон, фабрика,жираф, школа, плащ, цирк, объявление, фасоль...

Bugünkü Hakas alfabetindeki 39 işaretten 10’u ünlüleri göstermek için kullanılmaktadır: а, э, е, ы, и, і, о, ö, у, ү. 24 işaret ise, ünsüzleri göstermektedir: б, в, г, ғ, д, ж, з, й, к, л, м, н, ц, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ. 5 işaret ise, birleşik sesler ile Rusça kelimelerde kullanılan yardımcı işaretleri göstermektedir: ё, ю, я, ъ, ь.

Alfabadeki а, б, в, г, д, е, ё, ж, и, й, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, э, ю, я, ъ, ь işaretleri Rus alfabeti ile ortaktır ve aşağı yukarı Hakasçada da aynı sesleri ifade etmektedir.

Alfabe Tarihi Üzerine

İlk Hakas alfabeti yerli halklara Hristiyanlığın öğretilmesinin kolaylaştırılması amacıyla Eski Slavyan kilisesi alfabeti ve Rus alfabetinden faydalanılarak oluşturulmuştur. Bu alfabe 34 işaretten oluşuyordu. Bu alfabede sızıcı, ötümlü küçük dil ünsüzü (ğ) [в], yarı kapantlı dişeti-damak sesi (с) [dз] ve sızıcı dişeti-damak sesi (j) [з] için ayrı işaret bulunmuyordu. Rus alfabetine Hakas Türkçesine has kısa /ı/, genzel /N/, /ö/ ve /ü/ seslerini göstermek için 4 işaret eklenmişti. İki ünlü arasında /в/ ya da /g/’nin düşmesiyle oluşan uzunluklar bu alfabe ile yazılan metinlerde göz ardı edilerek kısa (normal uzunlukta) ünlü gibi yazılıyordu. Yine bu alfabe ile yazılan metinlerde bugün Hakasçada görülmeyen pek çok özellik yanlış olarak bulunmaktadır: Dudak çekiminin daha güçlü olması ya da ilerleyici benzeşmeye uğramış şekiller gibi. Ayrıca bugünkü alfabede (Xx) işareti ile gösterilen ötümsüz, sızıcı, küçük dil ünsüzü [χ] bu alfabede (К к) işareti ile verilmiştir.

Daha sonra Radloff ve Katanov tarafından kullanılan işaretler ve imlâ Hakasçanın özelliklerini çok daha doğru bir şekilde yansıtmıştır. Bu alfabede uzunluklar ilgili ünsüzün üzerine konulan çizgi ile belirtilmiştir. Radloff ve Katanov’un kullandıkları bu “akademik alfabe” tamamıyla bilimsel çalışmalara yönelik olarak hazırlanmıştır ve halk arasında hiçbir zaman Hakasçanın yazımı için kullanılmamıştır.

Bundan sonra bugünkü Hakas alfabetine geçilene kadar olan gelişmeler üç etap olarak ele alınabilir:

1. Rus alfabeti temelinde Hakas alfabetinin oluşturulması
2. Latin alfabetine geçiş,
3. Rus alfabeti temelindeki bugünkü alfabeye dönüş.

1924 yılında Rus alfabesi temelinde oluşturulan alfabenin bazı eksik yönleri vardı. Bunlardan birincisi [ɤ] sesi için bir işaretin bulunmaması, ikincisi de uzunlukların her zaman belirtilmemesi idi. Daha sonra bu alfabeğe (h) ve (i) işaretleri eklenmiştir.

1929 yılında Latin alfabesine geçilmiş, bu arada alfabenin komşu halklarla birleştirilebilmesi için bazı işaretlerin çıkarılması ve Rusça kelimelerin imlâsı gibi meseleler ortaya çıkmış, sonuçta Latin esasındaki alfabenin Rusça öğrenmeyi zorlaştırdığı öne sürülerek 1939 yılında tekrar Rus harfleri esasındaki alfabeğe geçilmiştir. 3 Mart 1939’da kabul edilen bu alfabe 36 işarettten oluşmakta idi. Kısa /ɨ/, /dʒ/ ve /ɤ/ için ayrı işaret yoktu. Daha sonra bu işaretlerin de eklenmesi ile bugünkü Hakas alfabesi oluşmuş oldu.

Bugünkü Hakas alfabesinde 39 işaret bulunmaktadır. Bunlardan 10’u ünlüleri göstermek için kullanılmaktadır: а, э, е, ы, и, і, о, ö, у, ү. 24 işaret ise, ünsüzleri göstermektedir: б, в, г, ф, д, ж, з, й, к, л, м, н, ң, п, р, с, т, х, ц, ч, ш, щ. 5 işaret ise, birleşik sesler ile Rusça kelimelerde kullanılan yardımcı işaretleri göstermektedir: ё, ю, я, ъ, ь.

Alfabedeki а, б, в, г, д, е, ё, ж, и, й, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, э, ю, я, ъ, ь işaretleri Rus alfabesi ile ortaktır ve aşağı yukarı Hakasçada da aynı sesleri ifade etmektedir. в, ё, ж, ф, ц, ш, щ, ъ, ь sadece Rusçadan alıntı kelimelerde kullanılmaktadır. ғ, і, ң, ö, ү, ɥ (sırasıyla [ɤ], [ɨ], [N], [ø], [y], [dʒ] seslerini ifade ederler) işaretleri ise, sadece Hakas Türkçesine has sesleri ifade etmektedir.

Bugünkü Hakas imlâsına göre, Rusçadan alıntı kelimeler Rus imlâsına göre yazılmaktadır. Bugünkü Hakas alfabesindeki işaretlerin Hakasçadaki seslerin ifade edilmesi için yeterli olduğu söylenebilir. Uzunluklar iki ünsüzün art arda yazılması ile belirtilmektedir. Bu durum ilk anda okumayı zorlaştırsa da genel olarak ünlünün uzunluğunu ifade etmektedir. Örneğin: чоохтаам [tʃo:xtɑ:m] “söyledim”. Hakasçada Rus imlâsına uygun olarak [e] sesi için aynı sesi ifade eden iki ayrı işaret vardır: (e) kelime içindeki [ɛ] sesini, (э) ise, kelime başındaki [ɛ] sesini göstermek için kullanılmaktadır.

Akademik transkripsiyon	İlk Hakas alfabesi (Misyoner alfabesi esasında 1893-1899)	Latin esastndaki alfabe	Bugünkü alfabe	Ses Değeri
1885-1907	1924-1929	1929-1939	1939-	
А а	А а	A a	А а	[a]
Б б	Б б	B b	Б б	[b]
-	В в	V v	В в	[v]
Г г	Г г	G g	Г г	[g]
- ғ	-h (1927)	ƣ	- ғ (1946)	[ɣ]
Д д	Д д	D d	Д д	[d]
Е е	Е е	, E e	Е е	[ε]
Ж ж	Ж ж (1924)	Z z	Ж ж	[ʒ]/[ʒ]
З з	З з	Z z	З з	[z]
И и	И и	I i	И и	[i]
І і	І і	I ı	І і	[ɨ]
-j	Й й	J j	Й й	[y]
К к	К к	K k	К к	[k]
Л л	Л л	L l	Л л	[l]~[ɫ]
М м	М м	M m	М м	[m]
Н н	Н н	N n	Н н	[n]
-н	-н (1924)	-n	- н	[N]
О о	О о	O o	О о	[o]
Ö ö	Ö ö	O o	Ö ö	[ø]~[ø]
П п	П п	P p	П п	[p]
Р р	Р р	R r	Р р	[r]
С с	С с	S s	С с	[s]
Т т	Т т	T t	Т т	[t]
У у	У у	U u	У у	[u]
Û û	Û û	Y y	Û û	[y]~[ʉ]
-	Ф ф	F f	Ф ф	[f]
К к	Х х	X x	Х х	[χ]
-	Ц ц	--	Ц ц	[ts]
Ч	Ч ч	C c	Ч ч	[tʃ]
- ч	J j (1924)	-ç	-ч (1946)	[dʒ]
Ш ш	Ш ш (1924)	Ş ş	Ш ш	[ʃ]/[ʃ]
-	Щ щ(1924)	--	Щ щ	[ʃ]
-	-	--	-ъ	V.V
Ы ы	Ы ы	Ь ь	Ы ы	[ɨ]
-	-ъ	- ’	-ъ	vʲ
-	-ъ (Mis.)	-	-	[ε]
Ä ä	Э э	-	Э э	[ε]
-	Ю ю	-	Ю ю	[ju]
-	Я я	-	Я я	[ja]
-	Ө ө (Mis.)	-	-	[f]
-	Ү ү (Mis.)	-	-	[i]

Akademik transkripsiyon	İlk Hakas alfabesi (Misyoner alfabesi esasında 1893-1899)	Latin esasındaki alfabe	Bugünkü alfabe	Ses Değeri
1885-1907	1924-1929	1929-1939	1939-	
А а	А а	А а	А а	[ɑ]
Б б	Б б	В в	Б б	[b]
-	В в	У у	В в	[v]
Г г	Г г	G g	Г г	[g]
- ғ	-h (1927)	ƣ	- ғ (1946)	[ɣ]
Д д	Д д	D d	Д д	[d]
Е е	Е е	, E e	Е е	[ɛ]
Ж ж	Ж ж (1924)	Z z	Ж ж	[ʒ]/[ʒ]
З з	З з	Z z	З з	[z]
И и	И и	I i	И и	[i]
И и	И и	I i	И и	[i]
-j	Й й	J j	Й й	[y]
К к	К к	K k	К к	[k]
Л л	Л л	L l	Л л	[l]~[ɫ]
М м	М м	M m	М м	[m]
Н н	Н н	N n	Н н	[n]
-п	-н (1924)	-п	- н	[ŋ]
О о	О о	O o	О о	[o]
Ö ö	Ö ö	O o	Ö ö	[ø]~[œ]
П п	П п	P p	П п	[p]
Р р	Р р	R r	Р р	[r]
С с	С с	S s	С с	[s]
Т т	Т т	T t	Т т	[t]
У у	У у	U u	У у	[u]
Û û	Û û	Y y	Û û	[y]~[ʉ]
-	Ф ф	F f	Ф ф	[f]
К к	Х х	X x	Х х	[χ]
-	Ц ц	--	Ц ц	[ts]
Ч	Ч ч	С с	Ч ч	[tʃ]
- ч	J j (1924)	-ç	-ч (1946)	[dʒ]
Ш ш	Ш ш (1924)	Ş ş	Ш ш	[ʃ]/[ʃ]
-	Щ щ(1924)	--	Щ щ	[ʃ]
-	-	--	-ъ	V.V
Ы ы	Ы ы	Ь ь	Ы ы	[ɨ]
-	-ъ	- ’	-ъ	vʲ
-	-ъ (Mis.)	-	-	[ɛ]
Ä ä	Э э	-	Э э	[ɛ]
-	Ю ю	-	Ю ю	[ju]
-	Я я	-	Я я	[ja]
-	Ө ө (Mis.)	-	-	[f]
-	Û ү (Mis.)	-	-	[i]

ХАКАС АЛФАВИДИ

А а	А а	[a]	a
Б б	Б б	[b]	be
В в	В в	[v]	ve
Г г	Г г	[g]	ge
Ғ ғ	Ғ ғ	[ğ]	ğe
Д д	Д д	[d]	de
Е е	Е е	[e]	ye
Ё ё	Ё ё	[yo]	yo
Ж ж	Ж ж	[j]	je
З з	З з	[z]	ze
И и	И и	[i]	i
І і	І і	[ĩ]	toçkalıǵ ĩ
Й й	Й й	[y]	ıy
К к	К к	[k]	ka
Л л	Л л	[l]	el
М м	М м	[m]	em
Н н	Н н	[n]	en
Ң ң	Ң ң	[ñ]	eñ
О о	О о	[o]	o
Ӗ ӧ	Ӗ ӧ	[ö]	ö
П п	П п	[p]	pe
Р р	Р р	[r]	er
С с	С с	[s]	es
Т т	Т т	[t]	te
У у	У у	[u]	u
Ӱ ӱ	Ӱ ӱ	[ü]	ü
Ф ф	Ф ф	[f]	ef
Х х	Х х	[x]	xa
Ц ц	Ц ц	[ts]	tse
Ч ч	Ч ч	[ç]	çe
Чч	Чч	[c]	ce
Ш ш	Ш ш	[ʃ]	şa
Щ щ	Щ щ	[ʃç]	şça
Ъ ъ	Ъ ъ	·	xatıǵ tanıǵ
Ы ы	Ы ы	[ı]	ı